

*Гоцуляк Христина,
студентка магістратури спеціальності «Країнознавство»
факультету міжнародної політики, менеджменту та бізнесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Науковий керівник: докт.іст.наук, проф. І.І. Вовканич*

ПОЛІТИЧНИЙ СИМВОЛ ЯК СПОСІБ ВИРАЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

У статті розкривається питання політичного символу як результату символізації політики, і, зокрема, аналізу теоретико-методологічних підходів до розуміння цього значення, символу, яке сформувалося в історії світової політичної і філософської думки. Розглядається визначення політичного символу, що характеризує його як безпосередній результат символізації політики і один з основних факторів впливу на свідомість та поведінку політичного суб'єкта.

Ключові слова: політичний символ, політична культура, політика, політичний капітал.

Символічна сфера, функціонування будь-якого символу неможливі без процесу символізації. Серед усіх властивих людині потреб є одна, що відрізняє її від тварини, – потреба у символізації. Символізація в широкому розумінні це засіб прояву в людині її соціальної суті й одночасно засіб контролю над біологічними аспектами життєдіяльності [3, с.26]. Варто зауважити, що символізація є не тільки могутнім інструментом образного осягнення дійсності, засобом пізнавальної активності, але й узагальнюючою діяльністю відображення, формою означення оточуючого світу. Ця діяльність є своєрідним кодуванням певної інформації у визначеній формі, переходом реальності із однієї форми в іншу, заміщенням одного через інше.

Сутність цього процесу полягає у віднаходженні такого чуттєвого аналогу, зміст якого здатний передати більш значущий зміст абстрактної ідеї (певного обсягу інформації). Таким чуттєвим аналогом виступає символ. Власне, результатом символізації і є символ (символіжести, символи-слова, зображувальні символи, символічні дії тощо), який складається із абстрактної ідеї та чуттєвої форми, що отримується завдяки аналогії. Форма символу виконує функцію образної багатозначності та знакову функцію заміщення (репрезентує ідею в чуттєвій формі), зв'язуючи в політиці раціональне з ірраціональним, колективне з індивідуальним, масу з вождем [20].

Метою статті є проаналізувати теоретико-методологічні підходи до розуміння символу, і політичного символу також, що сформувалися в історії світової філософської та політичної думки, дати визначення політичному символу, яке найбільшою мірою характеризує його як безпосередній результат символізації політики й один із визначальних чинників впливу на свідомість та поведінку політичного суб'єкта.

Необхідно відзначити, що дослідження політичних символів, їх ролі та значення в суспільних процесах, впливу на характер протікання політичного процесу є одним з найбільш перспективних напрямів сучасної політичної науки. У багатьох працях, написаних в межах загальної теорії політики, теорії політичних систем, виборів та виборчих систем науковцями розглядаються питання політичних символів, символічного капіталу, ресурсів, ступеня їх впливу на функціонування суб'єктів політичних відносин та на перебіг політичного процесу загалом, їх роль в процесі політичної інституціоналізації. Зокрема, можна відзначити таких українських дослідників, як: Ю. Левенець, П. Олещук, В. Полянська, Г. Почепцов, Т. Бикова, А. Багінський та інші.

Джерельну базу дослідження становлять праці І. Канта [11], К. Юнга, Е. Сепіра, Ч. Гірса, У. Морріса, Ф. де Соссюра, Е. Кассіра [12], К. Гірца [7], Дж. Р. Міда, Г. Блумера, Ж. Лакана, Ж. Дельоза, Ж. Бодрійяра, П. Бурдь'є [4], О. Лосева [13; 14], Р. Димереца [10], Д. Ніцке [15], Т. Викової [5], Д. Роговцова [17]. Зокрема, Діана Ніцке, спираючись на хвильову концепцію розвитку суспільства Олвіна Тофлера, зазначає, що на зміну третій,

«інформаційній» хвилі, яка характеризується не лише всезростаючою роллю інформації, знань у життєдіяльності суспільства, перетворюючись, таким чином, на головний засіб виробництва, але й всезростаючим значенням символів у цьому різнобічному потоці інформації, може прийти четверта символічна хвиля [15].

Власне, історія людства, людський розвиток нерозривно пов'язані із символами. Людина існує в світі власноруч створених значущих форм, символ відіграє важливу роль в процесі пізнання навколишньої дійсності. Функціонування символів охоплює практично всі сфери суспільної діяльності: релігію, політику, науку, мистецтво, техніку. Символ концентрує у собі побутові, духовно-практичні і теоретичні надбання життєдіяльності людини. Як зазначає Е. Сепір, який розглядає сфери людської діяльності як символічні сфери поведінки індивідів, «індивід і суспільство у безкінечному взаємному обміні символічними жестами будують піраміду, що називається цивілізацією» [18, с.208].

У перекладі з латини «символ» означає «об'єднання», «з'єднання», «злиття», а етимологія даного поняття походить від грецького «symbolon» речовий або умовний код, який означає або нагадує якоесь поняття; образ, що втілює якусь ідею, будучи представником інших образів, відношень, змістовних понять; умовний матеріальний розпізнавальний знак для членів певної групи людей, таємного товариства [19].

З архаїчних часів символ був засобом як раціонального пізнання світу, так і містичного сприйняття дійсності, способом маніпуляції свідомістю. Отже, символ служить основою для ідентифікації певної спільності, є засобом регуляції соціальної поведінки і має суспільно-політичний характер.

Вивченням природи символу, його ролі та значення в житті людини займалися мислителі різних епох. Теорії символу беруть початок з античних традицій. Так, якщо міфологічному світогляду властива нероздільна тотожність символічної форми і її значення, що виключало будь-яку рефлексію над символом, то вже Платон у трактаті «Про державу» розглядає символ як певне знакове вираження вищої сутності, зміст якої неможливо зафіксувати. Природа символу у мислителя переходила з раціональної в ірраціональну сферу, на рівні якої сутність можна зрозуміти лише інтуїтивно. Платон, розглядаючи ідеї, незалежно від їх співвідношення з певними предметами, вважав, що людей, які володіють такою здатністю осягати ідеї, й необхідно ставити на чолі держави [16]. В той же час Аристотель розглядає символ як знак, сутністю якого є певний знак іншого роду, а значення є зрозумілим та безпосередньо визначеним, це засіб адекватного чи метафоричного переведення плану вираження у план змісту, значення [9]. Символи, самі ж уявлення і образи, на думку Аристотеля, це копії, зображення речей такими, якими вони є або мають бути.

В епоху Середньовіччя, разом із поширенням християнства, зростанням впливу інституту церкви та популяризацією ідеї спасіння, розуміння символу як принципу сходження від явища до сутності, починає сприйматися крізь призму божественного походження та волі Божої. За великим рахунком, весь світ трактується як свого роду символ божественної величі, сокровенної сутності Бога. Біблія як основоположний твір християнства перетворює саме слово на символ. Символи ж слугували як підставою та шляхом до пізнання істини, що ставало можливим лише за умови пізнання слова Божого та життя згідно з його приписами, так і засобом її приховування.

І. Кант розглядав символ як «ідею розуму», дану у спогляданні. Для мислителя символ є свого роду чуттєвим способом представлення ідей розуму, а осягнення символу – це інтуїтивне осягнення цієї ідеї [11, с.160]. Крізь призму ідеї розглядав символ і Й. Гете: «Символіка перетворює явище на ідею, ідею на образ і при цьому так, що ідея завжди залишається в образі безкінечно діючою і недосяжною» [6, с.352].

Трактування символу крізь призму образу чи знаку є надзвичайно поширеним. Зокрема, Г. Гегель обумовлював, що символ є сенс і вираження сенсу, але, набуваючи сенсу, він перетворюється на образ. З точки зору

Ф. Шеллінга, символ є синтезом мислення і діяння, поняття та образу, схеми та алегорії, тобто не що інше, як осмислений образ [5].

Відповідно, виступаючи певною мірою як образи, що спонукають людину до дії і здійснюють значний вплив на емоції, політичні символи постають засобом сильного психологічного впливу. Власне, в рамках психоаналізу символ розглядається не як атрибут свідомої діяльності людини, а як прояв несвідомого в культурі та психіці окремого індивіда. В цілому, розуміння символу як прояву, вираження несвідомого, що проявляється у матеріальних формах, є особливо цінним для нашого дослідження, оскільки характеризує символ як виразника ірраціонального аспекту політики.

У рамках семіотичного підходу, до якого можна віднести таких теоретиків, як Ч. Пірс, У Морріс, Ф. де Соссюр, символ трактується як різновид речового, графічного або звукового умовного знаку чи умовної дії, що позначає будь-яке явище, поняття, ідею. Політичний символ визначається крізь призму знаку, зокрема слова, яке безпосередньо не вказує на того чи іншого політичного суб'єкта, певне політичне явище чи процес, однак, знаючи та розуміючи, що мається на увазі, ми наділяємо його визначеним змістом, ідентифікуємо та вирізняємо від інших. Значення символу походить не із його фізичної природи, а є результатом взаємозв'язку знаку і значення, що встановлюється і приймається соціумом. Відповідно, символ – це специфічний знак, що в межах визначеної соціальної системи набуває загальнозрозумілого значення і в такому розумінні виступає основою для здійснення комунікації.

У першій половині ХХ ст. з'являються дослідження, що намагаються пояснити вплив символів на сприйняття світу в свідомості людини. Формується культурологічний підхід, згідно з яким символ, його значення, є результатом та наслідком культури. Е. Кассіерер дійшов висновку, що основним засобом людської розумової і ширше – культурної діяльності є символ. Символу теоретик надавав таку універсальну роль у житті людини, що пропонував замість визначення останньої як «людини розумної» називати її «людиною символотворчою», оскільки вона конструює світ у символічних образах.

У філософії Е. Кассієра символ розуміється як семіотичний феномен, що служить цілям пізнання і є результатом діяльності творчого людського духу. Навколишній світ не даний, а заданий; свідомість не відображає, а конструює реальність. І знаряддям цієї конструкції, цього перетворення можливого в дійсне служать знаково-символічні форми [12]. Суто людськими формами діяльності Е. Кассієрер вважає міф, мову, науку, релігію, мистецтво. Кожна з цих форм є автономною, але всі вони походять з внутрішньо властивої людині здатності до символотворчості й беруть участь у пізнанні навколишньої дійсності, яка, на думку мислителя, є завжди символічною.

Символічну концепцію культури висунув й К. Гірц, в розумінні якого культура являє собою свого роду символічну мережу. Символи структурують події, які переживає людина. В протилежному випадку вона б поводи́ла себе абсолютно некеровано, її поведінка представляла б собою хаос беззмістовних дій та спонтанних емоцій, її досвід був би абсолютно неоформленим [7, с.57].

На думку О. Лосеєва, символ є засобом для інтерпретації реальності в людській свідомості. Реальність відображається і знаходить свій зміст в символах «ідейних, образних або ідейно-образних конструкціях, що містять в собі вказівки на ті чи інші відмінні від неї предмети, для яких вони є узагальненням і згорнутим знаком» [13, с.443]. Смысл символу невід'ємний від реального існування. Смысл, перенесений з одного предмета на інший, настільки глибоко і всебічно зливається з цим іншим предметом, що їх вже неможливо від'єднати один від одного. Символ в цьому сенсі є повним взаємопроникненням ідейної образності речі із самою річчю [14, с.56].

Р. Димерец, порівнюючи символ і поняття (термін), зазначає: «Наша думка поневолена символами, які володіють нашими поняттями. Символи формують наші поняття, а, отже, наші рішення. Символи володіють владою над людиною. Владою не символічною, а цілком

реальною. Людина живе, творячи символи, і тому світ, створений людиною, світ людської культури є світом символів, який, у свою чергу, визначає мислення і життя людини» [10, с.123].

Символічний інтеракціонізм (Дж. Р Мід, Г. Блумер) розглядає світ не стільки як онтологічну реальність, скільки як світ символів і знаків, що закладають основи соціальної організації, культури, самовизначення та самоідентифікації людини, й основну увагу зосередив на аналізі символічних аспектів соціальної взаємодії. Відповідно, соціальна дійсність постає у якості поєднання символізації та інтерпретації самих символів.

Політичні символи, конструюючись людиною, як безпосереднім та головним учасником політичного процесу, не лише впливають на поведінку політичного суб'єкта, але й безпосереднім чином впливають на функціонування політичних інститутів. Окрім того, аналіз соціальної взаємодії крізь призму рольової теорії особистості Дж. Р Міда, згідно з якою поведінка та дії людини здійснюються відповідно до ролей, які вона «грає» в суспільстві в процесі своєї життєдіяльності, а також театральності соціальної дійсності, акцентує на значній маніпулятивній складовій політичних символів у процесі політичної боротьби, в першу чергу, боротьби за владу. Представники школи постмодерну (Ф. Джеймсон, П. Клоссовскі, Ж. Лакан, Ж. Дельоз, Ж. Бодрійяр та ін) підкреслюють симулятивний характер наявних в усіх сферах сучасної культури і суспільства процесів, спрямованих на витіснення реальності та її заміну знаками реальності, які є порожньою, не пов'язаною з об'єктивними смислами формою симулякрів. На зміну символу приходять симулякр, який також може виконувати функцію організації життя людини, оскільки він зберігає всі властивості символу, але підміняє реальність її відсутністю або симуляцією реальності гіперреальністю, набуваючи ігрового характеру. Відповідно, символи здатні підміняти собою дійсність, формувати у свідомості людей асоціації та стереотипні образи того, що не існує в реальності: передвиборчі дебати як символ плюралізму думок чи святкові демонстрації в країнах колишнього соціалістичного табору як символ єдності трудящих.

Таким чином, узагальнюючи основні підходи до розуміння символу, можна визначити символ як деяку соціально обумовлену мисленневу конструкцію, що має суб'єктивно-об'єктивний характер, поєднуючи в собі моменти об'єктивного відображення дійсності та раціонально-емоційної обробки цього відображення в свідомості особистості. Структура символу являє собою єдність сигніфікату (означуване) і сигніфікату (що означає), єднаючи знак (знаково-звуковий рівень), образ (рівень просторово-візуальних уявлень) та емоційну складову (рівень чуттєво-сенсорних вражень). Як духовний феномен символ має світоглядно-ціннісне забарвлення і є прямим засобом формування культурного простору, зрештою засобом перетворення оточуючої дійсності, її пізнання та творення реальності як такої.

Власний символічний світ породжує і політика. Як зауважував П. Бурдь'є, «політика є виключно зручним місцем для ефективної символічної діяльності, яка розглядається як дії, здійснювані за допомогою знаків, здатних виробляти соціальне» [4, с.90]. Більше того, існування сфери політики без символів неможливе. Символи, будучи одними із базових елементів побудови та осмислення політичної реальності, виступають значущими феноменами політичної системи. Їх виникнення може відбуватися як хаотично, в процесі життєдіяльності соціуму, так і цілеспрямовано формуватися політичними суб'єктами. Політичними символами в залежності від обставин та мети, яку переслідують політичні актори, постають держави, інші політичні інститути, політичні лідери, партії, їх програми, інші суб'єкти політичних відносин, певні якості, властивості чи характеристики цих відносин. Д. Роговцов вважає, що «політична та соціальна організація суспільства є продуктом появи, розвитку та становлення символічної ієрархії, що підкреслює статус і виділяє із загальної маси окремі владні інститути та індивідів, що їх очолюють... Політичні символи творять нові

суспільні зв'язки, які створюють ілюзію руху до ідеалу в поєднанні з реальним соціально-політичним процесом, що протікає в даному суспільстві» [17, с.36].

Політичні символи постають у суспільному житті певними образами найбільш важливих політичних ідей, ідеалів, важливими засобами їх пропаганди та реалізації, свідчать про ставлення до певної політичної позиції, несуть надзвичайно велике смислове навантаження, будучи орієнтованими на емоційне сприйняття, психологічну мобілізацію індивіда. Вони є невід'ємною частиною політичної культури, виступають одним із засобів соціалізації особистості, сприяють об'єднанню великих мас людей, впливають на їх свідомість, політичні орієнтації, визначають їх політичну поведінку.

Відповідно, політичний символ трактується як образна знакова структура, що несе в собі інформацію, яка змінює думки, емоції, поведінку людини стосовно політики. Політична символіка є засобом політики, оскільки за структурою інтегрує різноманітні знакові системи та формує нормативно-комунікативну сферу значень політичної взаємодії. В більш загальному значенні символи формують політику, тобто є чинниками політичних відносин, оскільки поєднують здійснення влади з культурним контекстом, в якому живе суспільство [2, с.118-119].

Політичні символи безпосередньо пов'язані з політичною владою, є засобом її завоювання та утримання. З їх допомогою реалізується мова влади, здійснюється політична комунікація, політичне управління суспільством, вони є свого роду «посередниками» між людиною та політичними інститутами. На думку Г. Ласуелла, використання політичних символів розраховане на емоційне сприйняття, на пробудження почуттів лояльності індивіда до влади [8, с.16].

В сучасному інформаційному суспільстві значення використання політичних символів у політичному процесі значно зросло. Політичні символи спрощують відображення політичних реалій, роблять політичну сферу доступнішою для сприйняття пересічним громадянином, мобілізують громадську думку. Однак одночасно вони спрощують дійсність, нівелюють багатоманіття та багатоаспектність тих чи інших проблем й процесів в політиці, а отже все частіше стають інструментами маніпуляції, навіювання масам різного роду ілюзорних ідей, що здатні приносити вигоду владі чи певному політичному суб'єкту.

Символізація політики як процес цілеспрямованого конструювання, свідомого надання політичним акторам, їх діяльності та мові визначеного значення за допомогою спеціальних технологій та поширення політичними суб'єктами певних образів, ідей та смислів, їх заміщення іншими із подальшим закріпленням у суспільній свідомості з метою здобуття влади, підтримання легітимності чи трансформації нормативно-інституційної системи, продукує символи. Власне, символ є наслідком, результатом символізації й водночас вже існуючі символи часто-густо стають основою для подальшої символізації та творення нових символів. Головне завдання політичного символу – підвищити значущість того, що символізується.

Відповідно, політичний символ можна розуміти як значимий об'єкт матеріального світу, який функціонує у межах певного цілісного культурного простору, образ-знак, що, виражаючи певну ідею, річ, характеризує політичного суб'єкта, набуває в процесі соціальної взаємодії лише йому властивого значення й однозначно розуміється всіма членами суспільства.

Діючи через психічну сферу на свідомість політичного суб'єкта, політичний символ безпосереднім чином впливає й на інтерпретацію ним політичної дійсності, бере участь у формуванні комплексу знань, переконань та оцінок щодо перебігу політичного процесу та політичних акторів, які конкурують на політичному полі, й прагне обумовити вибір, який здійснює політичний суб'єкт, що базуватиметься вже не на раціональному, а на емоційному сприйнятті. Здійснюючи вибір, політичний суб'єкт не лише обирає одну альтернативу з-поміж інших в умовах політичної конкуренції, легітимізує її, але й визнає пріоритетне право на облаштування інституційної системи відповідно до норм та принципів, що нею

сповідуються. Відповідно до цих впливів зміцнюються, трансформуються й інституції, змінюючи при цьому інституціональну структуру загалом, роль та значення окремих інституцій зокрема.

Hotsulyak Khrystyna. POLITICAL SYMBOL AS A WAY OF EXPRESSING MODERN POLITICAL CONSCIOUSNESS: METHODOLOGICAL PRINCIPLES

This article concerns the question of opening a political symbol as a result of symbolization policy. And, in particular, analysis of theoretical and methodological approaches to understanding the character and political character also formed in the history of world political and philosophical thought, datyetsya determine the political character that most characterizes him as a direct result of symbolization policy and one of the main factors influencing the consciousness and behavior of political entity.

Keywords: *political symbol, political culture, politics, political capital.*